

Wiesław Sieradzan

"Allgemeine Kartensammlung:
Provinz Ostpreußen.
Spezialinventar", bearb. von
Winfried Bliß, Köln-Weimar-Wien
1996 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 245-247

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Allgemeine Kartensammlung: Provinz Ostpreußen. Spezialinventar, bearb. von Winfried Bliß, Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz, hrsg. von Werner Vogel und Iselin Gundermann, Bd. 43, Köln—Weimar—Wien 1996, ss. 406.

W ramach szerokiej serii wydawniczej „Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz”, związanej z Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem, ośrodka archiwalnego o pierwszorzędym znaczeniu m.in. dla badaczy dziejów Prus Wschodnich i Zachodnich, ukazała się kolejna bardzo przydatna publikacja o charakterze kartograficzno-inwentarzowym. Winfried Bliß, wyższy radca archiwalny i zarazem kierownik działu kartograficznego wspomnianego archiwum berlińskiego, opublikował bowiem już siódmy inwentarz po zbiorach kartograficznych GSA¹. Jest on wypełnieniem dawnego (sprzed 1978 r.) postulatu udostępnienia w formie drukowanej przewodnika po zespołach kartograficznych GSA. Omawiany inwentarz mógł ukazać się dopiero obecnie, gdyż przed zjednoczeniem Niemiec część zbiorów dla tego terenu (Ostpreussen) znajdowała się w Merseburgu (d. NRD). Z tytułu, a przede wszystkim ze wstępu autora wynika, że w przeciwieństwie do większości poprzednich publikacji, nie jest to inwentarz pochodzący z tzw. Regierungsplankammer, czyli komory planów rządowych, lecz zawiera ogólny zbiór kartograficzny (Allgemeine Kartensammlung), obejmujący mapy graniczne (Grenzkarten), leśne (Forstkarten) i Ministerstwa Robót Publicznych (Plankammer des Ministeriums der Öffentlichen Arbeiten). Cały ten zespół stanowił do 1945 r. tzw. IX. Hauptabteilung, określane jako Karten und Bilder. Zawierał mapy graniczne, które stanowiły często podstawę do ustaleń traktatowych i zmian przebiegu granic. Znacznie starsze były mapy obszarów leśnych, gdyż najwcześniejsze z nich pochodzą z XVIII w. Natomiast w grupie planów Ministerstwa Robót Publicznych (1878) znajdują się interesujące plany ulic, linii kolejowych oraz mapy pocztowe. Najdłużej w zasobie GSA (od XVII w.) znajdował się dział planów ogólnych, obejmujący XIX-wieczne atlasy różnych autorów i mapy terenów rolnych, będących w prywatnych rękach. W końcu należy wymienić przedstawiony tu zasób oznaczany dawniej jako IV. Hauptabteilung (Preußisches Heeresarchiv), zawierający plany wojskowe. Zasób ten, składowany przed II wojną światową w Poczdamie, uległ w jej trakcie znacznemu zniszczeniu, a w 1968 r. został przeniesiony do Centralnego Archiwum Państwowego w Merseburgu. Tam był niekiedy wykorzystywany przez historyków polskich zajmujących się dziejami twierdz zachodniopruskich². Po zjednoczeniu Niemiec zespół ten włączono do zasobu GSA i obecnie po raz pierwszy, w części obejmującej dawne Prusy Wschodnie, udostępniono w formie drukowanego

1 *Die Plankammer der Regierung Frankfurt an der Oder*, bearb. von W. Bliß, VAPK, Bd. 15, Böhlau-Verlag, Köln und Wien 1978; tegoż, *Regierung Bromberg*, VAPK, Bd. 16, 1978, *Regierung Potsdam*, VAPK, Bd. 18, 1981; *Regierung Marienwerder*, VAPK, Bd. 19, 1982 oraz tegoż, *Allgemeine Kartensammlung: Provinz Brandenburg*, VAPK, Bd. 24, 1988; *Allgemeine Kartensammlung des Staatsarchivs Königsberg*, VAPK, Bd. 28, 1991.

2 Zob. m.in. K. Biskup, *Twierdza Grudziądz na przelomie XIX i XX wieku*, Rocznik Grudziądzki, 1992, t. 10, ss. 59—124; J. Stankiewicz, *Twierdza grudziądzka*, ibidem, 1970, t. 5—6, ss. 125—209. Z prac niemieckich warto wymienić: W. Dumbky, *Die deutschen Festungen von 1871 bis 1914: strategische Bedeutung und technische Entwicklung*, Frankfurt/M 1987.

inwentarza. Na marginesie należy wyrazić nadzieję na szybkie udostępnienie badaczom przez W. Blißa również uzupełnień do poprzednich inwentarzy, które objęłyby „merseburskie” plany i mapy wojskowe. Chodzi zwłaszcza o interesujące plany twierdz, w tym m.in. Grudziądz, Torunia i Malborka. Wspomniane plany są niezmiernie ważne również z tego względu, że obejmują swym zasięgiem niekiedy obszary miejskie, przyległe do rozbudowanych terenów wojskowych. Mogą więc służyć opracowaniom historycznym i pracom rekonstrukcyjnym wybranych fragmentów twierdz. Obrazują ponadto rozwój przestrzenny miast, szczególnie w XIX stuleciu.

Całość prezentowanego w inwentarzu materiału kartograficznego stanowi niestety tylko część dawnego zasobu GSA, tę mianowicie, która nie uległa zniszczeniu podczas wielkiego pożaru magazynu archiwalnego z 28 na 29 kwietnia 1945 r. W ramach nowego układu archiwalnego mają one oznaczenie XI. Hauptabteilung i są podzielone na następujące grupy: mapy topograficzne, leśne, wodne (Gewässerkarten), komunikacyjne (Verkehrskarten), tematyczne, wojskowe (Militärische Karten) i geodezyjne (Karten der Landesaufnahme). Dalsza systematyzacja oparta jest na kryterium administracyjno-geograficznym. Z wyjątkiem wyłącznie chronologicznie uporządkowanych map przeglądowych państwa lub prowincji pozostałe mapy w podgrupach ułożone zostały alfabetycznie według nazw powiatów, miejscowości, lasów i wód itd. Tego też układu trzyma się w swoim inwentarzu W. Bliß, prezentując w poszczególnych częściach mapy (plany) najpierw topograficzne, potem leśne, graniczne, wodne, komunikacyjno-wojskowe i na końcu tematyczne (Thematische Karten). Każda pozycja kartograficzna ma opis, na który składają się informacje o sposobie wykonania, autorze, dacie wykonania, skali i rozmiarach. Dodatkowo opis ten uzupełniono szczegółowymi danymi o zawartości map. Kończącą część stanowią indeksy (Registerteil), wykaz kartografów i osób opracowujących mapy, indeks geograficzny i autorów.

Dział jednostek topograficznych (w sumie ok. 70 stron) obejmuje mapy przeglądowe prowincji Prusy Wschodnie i Prusy Zachodnie, osobne mapy dla tej pierwszej prowincji, a następnie dla poszczególnych okręgów, powiatów, obrębów, miejscowości i miast. Osobno ujęto mapy królewieckie. Mapy obszarów leśnych (najstarsze z drugiej połowy XIX w.) ułożone są alfabetycznie dla poszczególnych nadleśnictw lub okręgów leśnych. Dział map granicznych jest tu wyjątkowo ubogi (straty wojenne), gdyż zawiera tylko sześć jednostek, w tym część pochodzi już z okresu po 1945 r. Natomiast stosunkowo wiele map zawiera część określaną jako Gewässerkarten. Wydzielono w niej mapy wybrzeża (Küstengewässer) i śródlądowe (Binnengewässer). Na szczególne podkreślenie zasługują te spośród nich, które przedstawiają szczegółowe plany budowlane mostów, kanałów i śluz mazurskich. Skromnie reprezentowane są w GSA mapy komunikacyjne, pogrupowane na mapy generalne, dróg łączących poszczególne miasta, sieci kolejowych i mapy pocztowe.

Najciekawsze i o największej wartości badawczej okazują się jednak plany wojskowe. Zasób GSA zawiera bowiem bardzo wiele planów twierdz wschodniopruskich, takich jak: Pisz, Królewiec, Kłajpeda, Nidzica i Pilawa. Inwentarz

przynosi ponadto dane o planach wojennych³ i operacyjnych⁴. Całość tego materiału kartograficznego, pomimo strat wojennych, stanowić musi podstawę badań historycznych, historyczno-kartograficznych lub nawet konserwatorskich. Należy również pamiętać, że materiał ten nie obejmuje zespołu Sztabu Generalnego II Rzeszy Niemieckiej, gdyż ten znajduje się w Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz w Berlinie (Unter den Linden). Część określana jako mapy tematyczne obejmuje różnorodne jednostki historyczne, kościelne (mapa wyznaniowa Prus Wschodnich z roku 1899, zawierająca zaznaczone szkoły i szpitale zarówno ewangelickie, jak i katolickie).

Reasumując uwagi o omawianym inwentarzu, należy jeszcze raz podkreślić duże zasługi W. Bliża w pracach nad udostępnieniem — nie tylko historykom — drukowanych inwentarzy ilustrujących bogate zasoby kartograficzne GSA w Berlinie-Dahlem. Dzięki wyjątkowej sumienności wydawniczej autora dysponujemy cennymi i kompetentnymi pomocami archiwalnymi, które przyspieszają prace heurystyczne. Chodzi zwłaszcza o dalszy rozwój w Polsce postulatu wydawniczego Międzynarodowej Komisji Historii Miast (Commission International pour l'Histoire des Villes) w sprawie publikacji *Atlasu historycznego miast europejskich*. Po opracowaniu w formie atlasów historycznych szeregu miast Prus Królewskich⁵ (Elbląga, Torunia, Grudziądza, a wkrótce Chełmna) przez Pracownię Atlasu Historycznego Miast Polskich pod kierunkiem prof. dr. hab. Antoniego Czacharowskiego z Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, przychodzi czas i potrzeba na objęcie tymi pracami terenu byłych Prus Wschodnich. Faza początkowa tych prac polega na bardzo żmudnej kwerendzie w polskich i zagranicznych archiwach, muzeach, bibliotekach i ośrodkach dokumentacji geodezyjno-kartograficznej. Inwentarz W. Bliża wychodzi tym trudom naprzeciw, skracając wspomniane prace w zakresie zasobu GSA do minimum. Tym niemniej należy z naciskiem podkreślić szczególną potrzebę wydania drukiem niezbędnego dodatku do omawianego inwentarza, czego autor ma wyraźną świadomość. Oczekiwana publikacja obejmować powinna mapy i plany z zasobu tzw. Regierungsplankammer prowincji, a więc poszczególnych władz, a w tym bardzo ważnego urzędu katastralnego (Kathasteramt). To jednak wymaga jeszcze dłuższej pracy.

Wiesław Sieradzan

3 Jest to kilka planów z czasów napoleońskich, a w tym na szczególną uwagę zasługuje wieloarkuszowy atlas operacji wojennych w latach 1806–1807 w Polsce i Prusach, wykonany około 1810 r. (Atlas 188). Ponadto szereg planów operacyjnych w Prusach Wschodnich podczas I wojny światowej.

4 M.in. plan manewrów cesarskich w 1910 r. w rejonie Zalewu Wiślanego.

5 *Atlas historyczny miast polskich*, cz. I: *Prusy Królewskie i Warmia*, zeszyt 1 (Elbląg), pod red. A. Czacharowskiego, oprac. historyczne R. Czaja, oprac. kartograficzne Z. Kozieł, Toruń 1993; z. 2 (Toruń), oprac. hist. J. Tandecki, oprac. kart. Z. Kozieł, Toruń 1995; z. 4 (Grudziądz), oprac. hist. W. Sieradzan, oprac. kart. Z. Kozieł, Toruń 1997.